

METHOD OF INITIATION – SOME CULTURAL LIMITATIONS OF LITERARY EDUCATIONAL CONCEPTS

Abstract: The article answers the question of how literary curriculum content fulfills the State educational requirements for building a "clear consciousness of national identity". The thesis that is being defended is that identity is formed not only through awareness of differences with others, but also with similarities with relatives, kinsmen (Michel Foucault, The Order of Things). This means that Bulgarian folk and literary works must be in a context not only of cultures other than distant to the Bulgarian character, but also of the work of the other Slavs. However, such a context does not exist in the Bulgarian secondary school. Only teachers can compensate for the lack of curricula with their individual professionalism and national identity.

Author information:

Temenuga Teneva
Assoc. Prof. PhD
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
✉ t.teneva@shu.bg
🌐 Bulgaria

Keywords:
literary education, curriculum content,
national identity, Western and Slavic
literatures, conditions for initiation

Технологичният бум на медийни устройства и пространства (телевизии, интернет, смартфони, социални мрежи,...), действащи все повече като заместители и симулатори¹ на обучението „по всичко“, поставя същинската образователна система в сериозно затруднение да осъществи предназначението си – да помага на ставащите личности да се **образ-ят**, т.е. да открият и изградят своята персоналност с адекватни на сегашността знания и умения, които да им осигурят успешно вписване във все по-обширната и по-сложно заплетената „мрежа на човешките отношения“² с цел реализация на желанията и способностите им. Четенето на художествена литература, което до преди няколко десетията все още имаше ролята на предпочитано познавателно и естетическо/удоволствено средство, днес е в най-бавните странични коловози на лавинонарастващата информационна маса. Изучаването на литературната творба в масовата училищна практика е сведено до преразказ на най-важното от съдържанието и етиктиране с няколко определения (по стандарта на матурата) на естетическите ѝ особености. Жалко, защото като част от културата на една общност художествената словесност е най-въздействащият и най-достъпният начин за колективна (историческа, етническа, национална) и личностова инициация. Със своята идеалност (въобразеност, виртуалност) литературната действителност е отглас на реалния живот и се надява да му помогне да стане по-добър, внушавайки забравени и/или компрометирани ценности на родовото и човешкото.

Самосъзнаването на младите хора „кой съм, от къде съм, какъв съм?“ е финална общообразователна цел на средното училище като залог зрелостниците да се мислят и да живеят като българи във все по-развиващия идентичностите „свят без граници“, където попадат след

¹ В „Илюзията за края“ **Жан Бодрияр** говори за разпада (изстиването) на света, маркиран от замяната на истинските същности с техни симулатори.

² Определението е на **Хана Аренд** в книгата ѝ „Човешката ситуация“.

завършването си. До колко обаче днешното литературно обучение подпомага подобна кауза? **Целта** на настоящото изказване не е всестранното обглеждане на този проблем. То е насочено най-вече към *учебното съдържание и контекстите на родовата инициация, които се създават чрез него*. За да се види как другостта и подобията³ дефинират културната ни самостоятелност, а оттам – и аз-овостта на всеки българин. **Тезата** ни е, че **за да се случи формиращото въздействие на българското фолклорно и литературно творчество, то трябва да се съотнесе не само с произведения от много различните на народността му характер (други) култури, а и с близките (подобните) му в езиково, етническо, историческо отношение**. Кое ще рече – с творчеството на останалите славянски народи.

Държавните образователни изисквания за учебното съдържание в средното училище постановяват очакваните резултати от изучаването на български език и литература като придобиване на комуникативни, литературни и социо-културни компетентности. Първите две групи са основанията на третата, която се конкретизира като: „– придобиване на общи хуманитарни ценности, формиращи обществено отговорна личност; – изграждане на **ясно съзнание за национална идентичност** (подч. мое – Т.Т.), доколкото българският език и литература са едни от най-важните средства, чрез които тази идентичност се е създала, утвърдила се е и продължава да се утвърждава“⁴. Доколко продължава да се утвърждава в действителност, е въпрос с нееднозначни отговори, по-важното е, че никой не би могъл да се определи само по себе си. Защото всяка същност се дефинира и оценностява от начина, по който се обособява от и влияе на средата си. В този смисъл националната ни идентичност се проявява по един начин в еднородна (българска) среда, по друг – на места, където почти не ни познават, и по трети – в родствени контексти, където едни и същи думи и ценности звучат малко или повече различно, но са близки и разбираеми за всички участници в общуването. Пренебрегването на всяка от трите ситуации изкривява иницирането в различни посоки, чиято резултатност се изразява в недооценяване, надценяване, пренебрегване или доизмисляне на същностни страни от своя и на другите човешки, национални, културни профили. За четвъртата ситуация, в която „българската“ среда е разслоена вътре в себе си на различни самосъзнания, няма да говорим, защото учебното съдържание по литература като че ли е съобразено (понякога прекалено) най-вече с нея.

За да изпълни инициращите си функции, учебното съдържание по литература предоставя възможности за активизиране на отношенията **различие – подобие** на българското народно и художествено слово с други национални литератури / култури. Още в началните класове ограмотвяването в четене и разчитане на текстовите послания се подпомага с фолклорни и авторски произведения от различни жанрове – народни и авторски приказки, гатанки, басни, стихотворения, разкази, откъси от по-големи произведения... Постепенно към българските, които преобладават през цялото 12-годишно обучение, започват да се добавят все повече преводни, сред които и някои представители на славянските литератури. В читанката на издателство Булвест за втори клас са поместени 8 наши и 6 чужди народни приказки, от които една хърватска и една руска. От авторските 12 са български, 8 – на писатели от други литератури, сред тях и „Ученият син“ на Лев Толстой. Литературата за 3 клас на Анупис включва руската интерпретация на Езоповата басня „Вълк и агне“, разказана от Крилов, както и приказката на Лев Толстой „Добрият старец“. В учебното съдържание на издателство Просвета за 3 и 4 клас присъстват украинската приказка „Славейчето“, чешката „Обед срещу гатанка“, откъс от „Есен“ на Сергей Козлов, баснята „Магаре и славей“ на Иван Крилов, адаптация по „Двамата

³ По определенията на Мишел Фуко в „Думите и нещата“, НИ, 1992

⁴ Приложение № 1 към чл. 4, т. 1 Държавни образователни изисквания за учебно съдържание – <https://www.mon.bg/bg/100105>

брата“ на Л. Толстой. Т.е. отвъд фолклора, славянската художествена словесност е представена само от руски автори, макар че и другите сродни литератури имат произведения за деца, които биха могли да заинтригуват начинаещите читатели. Но да речем, че изборите са резултат от разликата в мащабите, а оттам и в значимостта, която има творчеството на различните славянски народи за световната и конкретно за българската литература. И въпреки че е непълен, което го прави и не дотам функционален, родовият контекст на българската култура и литература все пак присъства в началния образователен етап.

В осемте години, които вместиат основния (5 – 7 клас) и гимназиалния (8 – 12 клас) курс, ситуацията е меко казано странна. За два пъти повече време в задължителното учебно съдържание са предвидени за изучаване само трима! славянски писатели – Бранислав Нушич с фрагмент от неговата „Автобиография“ в 6 клас, Александър Пушкин с „Евгени Онегин“ в 9, после с малко лирика в 10 клас и Николай Гогол с „Повести“ и „Шинел“ в десети клас. Учениците ще говорят, че Елин Пелин използва формулата на късия разказ, изказана от Ал. Толстой по повод на разказите на Чехов, но няма да знаят нищо нито за единия, нито за другия. Хубаво е, че отпадането на някои автори и произведения от старите учебни програми са отворили място в новите за Джоан Роулинг, Тери Пратчет, Виктор Пасков, Елиф Шафрак и др. любимци на последните поколения читатели, но такива биха могли да бъдат открити и в съвременните славянски литератури. Например (съвсем напосоки) номинирания девет пъти за Нобелова награда чех Карел Чапек, въвел с помощта на брат си думата „робот“ (от „работа“) в своята „колективна драма с комедиен пролог в три действия“ – „Р.У.Р“, или много по-днешния полски фантаст Яцек Дукай, по чийто разказ „Катедрала“ аниматорът Томаш Багински създава филм, получил номинация за „Оскар“.

Орязаният под минимума списък на предвидените за изучаване в часовете по литература (5 – 12 клас) славянски поети и писатели затруднява допълнително и без друго съмнителното изпълнение на държавното образователно изискване за изграждане на „ясно съзнание за национална идентичност“. Младите хора се чувстват добре в унификацията на глобалността, но не са особено убедителни, когато се наложи да заявят индивидуалността си – личностова, родова, езикова. При завършването на средното училище зрелостниците познават по-добре езиците и културите на народи от други исторически семейства, отколкото „роднините“ си, с които имат физическа, душевна и духовна близост, а в повечето случаи и сходна историческа съдба. Говорят свободно английски, по-рядко немски, испански, италиански, а руският е екзотично присъствие в много малко специализирани паралелки. За останалите славянски езици да не говорим. И не е само въпрос на политизиране и глобализация.

Университетското образование предлага възможност за опознаване на сродните ни култури, но как бъдещият студент да я пожелае, когато няма почти никаква представа от историите, нито от перспективите им. Образът на Чехия се създава с Великоморавската мисия на Кирил и Методий и по-късно – с гоненията на техните ученици от тези земи. А, да – и с образа на Иречек от Алековия „Бай Ганьо“, но там не е казано, че освен министър в България Иречек е автор и на първата истински научна История на България⁵. Сърбия се помни повече със Сръбско-Българската война, а за поляци, хървати, словенци, белоруси и останалите славянски народи средното училище не дава никаква значима информация.

От друга страна, някои западни творци, най-вече авторите на приказки Братя Грим и Ханс-Кристиан Андерсен, присъстват не само информативно, а понякога с повече от една творба в

⁵ **Акад. Константин Иречек.** История на българите. С поправки и добавки на самия автор. НИ, 1978.
<http://www.promacedonia.org/ki/index.html>

учебна година⁶. Вярно е, че в дворцовия бал, красивите вълшебни одежди и стъклената пантофка на Пепеляшка има много от мечтата на всяко момиче и днес, но мрачната строгост на германската атмосфера, проникнала в приказките от град Касъл, където живеят Вилхелм и Якоб в края на 18 и началото на 19 век, действа потискащо на „източните“ читатели. Сюжетите на „Малката русалка“, „Дивите лебеди“ и други приказки на датчанина Андерсен също оставят горчив привкус след прочита. Страховитите и тъжните моменти са задължителен елемент на приказките (при авторските – и белег на връзката им с реалността) и не отнемат от тяхната привлекателност, но е добре в учебното съдържание да има и по-съответни на родовия ни характер „благих лъжи“⁷ на славянските разказвачи. Преди години в 6 клас се изучаваха откъс от разказа на Х. Сенкевич „Янко музикантът“. Лично мен той ме отведе до необикновените приключения в „Стас и Нели“, а по-късно и до историческите романи на писателя – „Потоп“, „Quo vadis“, „Пан Володиовски“, а оттам – към полското кино и култура въобще.

За съжаление, ограниченията в литературнообразователните концепти, засягащи славянската общност, са двупосочни. В средните училища на държавите, определящи тази общност, не се изучават български автори. Така Ботев с всичката си надвременна и наднационална гениалност и многоезичните си преводи през повечето време стои затворен в самочувствените ни празнични пориви или в името на някое бесарабско училище⁸. Българските ученици може и да се инициират с него, но когато попаднат в друга културна среда, обикновено заявяват идентичността си с по-популярни нейни означения (киселото мляко, Стоичков, розовото масло...). Днешните единайсетокласници (а и повечето от родителите им) не знаят, че ранната смърт на Пенчо Славейков лишава литературата ни от Нобелов лауреат още в началото на 20 век (тя се присъжда само на живи творци), но другите славянски литератури, с които нашите поети и писатели активно са общували, имат автори, получили световното признание – поляците Хенри Сенкевич (1905), Владислав Реймонт (1924), Чеслав Милош (1980), Вислава Шимборска (1996); руснаците Иван Бунин (1933), Борис Пастернак (1953), Михаил Шолохов (1965), Александър Солженицин (1970), Йосиф Бродский (1987); сърбинът Иво Андрич (1961); чешкият поет Ярослав Сейферт (1984). Това са 10% от всички наградени представители от цял свят и тяхната идентичност си говори с нашата без преводач.

Възрастта между 11 –19 години е най-активното време, в което младите хора получават и укрепват представите си за света и за самите себе си, за мястото си сред другите. И точно в този формиращ жизнен, социален етап естественото взаимопроникване между родствениите култури не се случва. Всъщност, случва се в привидно несериозното (недействителното) време-пространство на виртуалните контакти, на колективните он-лайн игри. От една страна и там използването на компютърния английски унифицира различията между играчите, но могат да се видят и родови „гилдии“ като „ХАНОВЕТЕ“⁹, „Tangra“¹⁰, рускоезичните „Мир Грез“ (World of Dream)¹¹, ироничната „Гномы рулят“¹², „Samogun“... Участниците им лесно се разпознават по използването на кирилица в игровите чатове, пишат всеки на своя език, разбират се и често влизат като съюзници в общата битка.

⁶ В читанката за 2 клас на издателство Рива са поместени „Снежанка“ и „Обущарят и джуджетата“ на Братя Грим; Булвест предлага пак за 2 клас 3 приказки на Андерсен – „Грозното патенце“, „Малката русалка“, „Дивите лебеди“

⁷ В „Косачи“ на Елин Пелин **Благолажът** обяснява защо хората са измислили приказките (благите лъжи): „да те извадят от истината, да разбереш, че си човек“.

⁸ http://valeaperjey.md/?page_id=140

⁹ <https://worldofwarcraft.com/en-gb/guild/eu/neptulon/x-a-h-o-b-e-t-e>

¹⁰ <https://tangra.guildlaunch.com/>

¹¹ <https://blenderartists.org/t/mir-grez-the-world-of-dreams-made-in-upbge/696026>

¹² <https://worldofwarcraft.com/ru-ru/guild/eu/дракономоп/гномы-рулят>

На това място би трябвало да има примери как работи методиката на инициацията в часовете по литература – при изучаването на фолклорната ни култура в 5 и 6 клас, при усвояването на основните епически и лирически жанрови модели, представени от български и чужди поети и писатели в 6 и 7 клас, при проследяването на историческите епохи в развитието на културните процеси в европейската и националната ни художествена словесност (8 – 12 клас). Но, както беше отбелязано в началото, при непълноценността на едната от трите ситуации, чрез които се формира „ясното съзнание за национална идентичност“, има опасност от неадекватни самоопределения и самооценки. И тъй като няма изгледи за скорошна промяна на учебните програми, възможностите за компенсация на недостатъчностите са единствено в индивидуалните решения на учителите. Според личната си професионална компетентност, естетически пристрастия и самосъзнание за родова принадлежност те могат да помогнат на учениците си да погледнат отвъд хоризонта на предвидената от учебното съдържание литературна информация.

Така например, българската народна приказка „Тримата братя и златната ябълка“ има общо и може да бъде съпоставена с чешката „Жар птица и рижавата лисица“, която пък съдържа мотиви и на други познати приказки. Въвеждането в света на фантастиката с „Момчето с крилата“ на Агоп Мелконян (5 клас) може да бъде допълнено с кратък разказ за полския майстор в жанра – Станислав Лем, и да предизвика интерес към творчеството му, припомняйки жеста на Гугъл, отбелязал 60-тата годишнина от първата творба на писателя със специално анимирано лого¹³. При четенето на лирика и наблюдението над ритмическите структури на текстовете може да се чуе как звучи поетичното на други славянски или западноевропейски езици – например, в чешкия са ударени само първите срички, което придава на стиховете характерна напевност (*Porodila rosa kvítek malý po zářivém slunci prahnoucí...* – „Родила росата малко цвете с копнеж по яркото слънце...“, Ян Неруда) за разлика от френския, в който са ударени само последните срички (*On s'est connus au café des trois colombes, Aux rendez-vous des amours sans abri..* – „Запознахме се в кафенето с трите гълба. На среща с бездомната любов...“ – Пиер Картие). Сравнението на фрагмент от оригиналния текст на „Евгени Онегин“ с превода на Димитър Петричев ще открие лексикалната близост между двата езика и в същото време опозицията мекост – твърдост в звученето им.:

*Онегин, добрый мой приятель,
Родился на берегах Невы,
Где, может быть, родились вы
Или блистали, мой читатель;
Там некогда гулял и я:
Но вреден север для меня¹.*
и
Онегин, мой добър приятел,
край тихата Нева роден,
де може би сте първи ден
видял и вие, мой читател.
Живял съм там и аз преди,
но оня климат ми вреди.

Това са само неразгърнати моментни идеи как нерегламентирано може да се работи за изпълнението на образователния регламент. Нещо, което едва ли ще се стане редовна практика, защото приоритетите на повечето учители и ученици (и в останалите славянски страни) днес са

¹³ <https://culture.pl/en/article/google-doodle-animates-lem>

други. Затова пък в американските училища поставят националния флаг на всяка държава, от която има ученици, а те представят културата на страната си в нарочни часове. И докато нашите деца се готвят за TOEFL и SAT, за да се внедрят успешно в „света без гррраници“, осмокласници в Америка ще изучават „знания по литература“¹⁴ и с помощта на разказа „Кръв от къртица“ на Здравка Евтимова.

References:

1. **Bodriyar, J.** Ilyuziyata za kraya. S. 1995 (Baudrillard, Jean. The illusion of the End. 1992)
2. **Arent, H.** Choveshkata situaciya. S. 1997 (Arendt, Hannah. The Human Condition. 1958)
3. **Fuko, M.** Dumite I Neshtata. NI. 1992 (Michel Foucault, The Order of Things. 1966)
4. **Irechek, K.** Istoriya na bulgarite. S popravki I dobavki na samiya avtor. NI. 1978
5. **Ivanova, N., Zhekova, A., Neshkova, R.** Chitanka 2. klas. Riva. 2017
6. **Gerdzhikova, M., Vulkova, S., Vasileva, D., Sangalevich, A.** Chitanka 2. klas. Bulvest, 2017
7. **Tankova, R., Lalev, Z., Buneva, M.** Chitanka 3. klas. Prosveta. 2014
8. **Dimitrova, P., Krysteva, D.** Chitanka 4. Klas. Prosveta Plyus. 2015
9. **Evtimova, Z.** Kruv ot kurtitsa. Zhanet 45, 2019

¹⁴ <https://clubz.bg/79446-zdravka-evtimova-za-symneniqta-za-amerikanskiq-uchebnik-s-nein-razkaz>